

Elemente fundamentale de știință politică în activitatea teoretico-practică a lui Antonio Gramsci

Andrei Silard

Creșterea forței, influenței și importanței partidelor comuniste din unele țări capitaliste europene în viața politică națională și internațională demonstrează pregnant că „legile generale se manifestă în condiții concrete, că generalul se realizează prin particular”, că „lupta pentru cucerirea puterii” este strins legată de „particularitățile fiecărei țări”¹, adică de condițiile obiective și subiective ce caracterizează o realitate națională. În cadrul procesului complex de ancorare în realitățile țărilor respective, o semnificație deosebită o au strategia și tactica partidelor comuniste dintr-o serie de țări capitaliste avansate de a pune accentul pe revoluționarea mentalităților și pe radicalizarea conștiințelor, pe atragerea majorității populației de partea forțelor înnoitoare ale societății², prin demonstrarea în fapt a valențelor culturale și morale ale socialismului. Transformarea componentelor culturală și ideologică în direcții hotărâtoare de acțiune pentru ralierea tuturor forțelor sociale, animate de imperativul restructurării radicale a societății, este indisolubil legată — din punct de vedere istoric — de activitatea teoretico-practică complexă a lui Antonio Gramsci, de aportul său la aprofundarea științei politice³.

Semnificațiile noțiunii de „politică”

Unul din meritele incontestabile ale lui Gramsci constă tocmai în efortul său de a demonstra practic, prin propria-i activitate, că socialismul — și bătălia pentru socialism — constituie expresia unei viziuni globale asupra existenței și nu absolutizarea unei singure laturi a noul orinduirii. Întreaga sa operă, caracterizată în termenii științei politice, constituie o pledoarie pentru descifrarea creatoare a realităților concret-istorice, o demonstrare a faptului că socialismul nu se „instaurează”, ci constituie o cale firească de împlinire a istoriei naționale.

Prin vigoarea politică a scrierilor sale, ca și prin militantismul său cotidian, prin setea sa de acțiune, Gramsci a demonstrat în fapt convertibilitatea reciprocă a elementelor cuplului, filozofia praxisului (marxistă) — politică pe scena istoriei. În concepția sa, filozofia praxisului este istorie, deoarece ea reflectă istoria, realitatea în continuă devenire, dar și pentru că își aduce contribuția la formarea ei, și în acest caz, filozofia se identifică cu politica⁴.

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 192.

² Nicolae Ceaușescu, Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, București, Edit. politică, 1977, p. 87—89; Programul Partidului Comunist Român..., ed. cit., p. 191—192.

³ Vezi dezbaterile celui de-al III-lea Congres Internațional de studii gramsciene, Florența, 1977 (cf. Rinascita, 34, nr. 50—51, 23 dec. 1977, p. 13—35).

⁴ A. Gramsci, Opere alese, București, Edit. politică, 1969, p. 41—43; D. Grisoni, R. Maggiori, Lire Gramsci, Paris, Edit. Universitaires, 1973, p. 154, 237—238; A. Silard, Concepția despre istorie în opera lui Antonio Gramsci, în „Revista de istorie”, 31, nr. 2, 1978, p. 305.

În politică se află însăși esența istoriei; în politică este rezumată filozofia adevărată a fiecărui individ⁵, căci și „alegerea și critica unei concepții despre lume” sau chiar „indiferența și pasivitatea „sint și ele fapt politic”⁶.

Noțiunea de „politică” la care se referă Gramsci nu se rezumă însă la aspectele ei clasice de organizare a valorilor și instrumentelor puterii, la arta de a guverna și a supune⁷, ci implică în primul rând căutarea formelor și modalităților, adecvate situațiilor concret-istorice, de participare a fiecărui om la transformarea lumii, adică la crearea propriei sale istorii și a noilor concepții despre lume, care trebuie să reflecte mutațiile complexe, economice și suprastructurale, în societate. De aceea, pe lângă cei doi piloni fundamentali ai științei și artei politicii⁸, definitoriu pentru Gramsci este abordarea politicii prin prisma scopurilor societății socialiste și comuniste, pornind de la faptul că „în operația de formare a conducătorilor, ceea ce e fundamental e premisa: voim să existe veșnic oameni care guvernează și oameni care sînt guvernați, sau vrem să creăm condițiile în care necesitatea existenței acestei diviziuni să dispară?”⁹.

Politicul și socialul în cadrul revoluției

Această premisă însoțește întregul efort întreprins de Gramsci de a elabora teoria revoluției în condițiile specifice ale Italiei ca parte integrantă a procesului revoluționar mondial început de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Suprimind accentele voluntarist-idealiste ale tineretii sale derivate din credința în omnipotența voinței politice în istorie, Gramsci explorează în „Caiete” direcțiile de acțiune ale Principelui modern¹⁰ în vederea transformării revoluției într-un act politic cu o profundă esență socială. Revoluția este politică întrucît ea distruge mecanismele perimate ale puterii: ea este socială, întrucît societatea, ca termen regulator-dominant¹¹ este cea care reclamă „catharsis”-ul socio-politic, determinînd momentul în care dizolvarea vechilor relații sociale devine un imperativ al dezvoltării sociale. Pornind de la aceste clasificări preliminare, Gramsci aprofundează în „Caiete” direcțiile schițate de Marx în „Prefața” din 1859 a lucrării *Contribuții la critica economiei politice*, centrul studiului său axîndu-se pe analiza unor situații cînd societatea nu traversează o perioadă de convulsii violente, ci se află într-o epocă de procese și transformări sociale multiforme. Accentul teoriei elaborate de Gramsci, pornind de la aceste premise, este pus pe revoluția socială, revoluția politică fiind doar unul din mijloacele posibile¹².

De fapt, în opera gramsciană revoluția nu apare niciodată ca scop în sine, ci ca mijloc pentru reînnoirea societății, iar în binomul „distrugere-reconstrucție” accentul este pus întotdeauna pe cel de-al doilea termen. Revoluția este examinată întotdeauna sub aspectul ei constructiv, întrucît menirea ei nu este de a provoca convulsii care să stagneze dezvoltarea societății, ci dimpotrivă, crearea condițiilor — prin depășirea contradicțiilor acumulate în corpul social — pentru împlinirea aspirațiilor umane. În concepția sa, dacă o revoluție socială fără conținut politic nu-și poate atinge menirea, o revoluție politică fără „suflu social” este potrivnică însăși devenirii istorice întrucît, în acest ultim caz, distrugerea și dizolvarea constituie latura preponderantă, mijloacele substituindu-se scopului.

Prin întreaga sa activitate teoretico-practică, Gramsci a respins orice încercare de a asemui revoluția cu un „atto taumaturgico”, adică cu un moment politic decisiv care ar dizolva dintr-o dată toate contradicțiile acumulate în societate. „Revoluția proletară, nota Gramsci, nu este un act arbitrar al unei organizații care se întitulează revoluționară sau a unui sistem

⁵ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 52. Atunci cînd există o ruptură între „filozofia” unui individ și conduita (politică) sa, tensiunea interiorizată, generată de contradicția „între gîndire și acțiune”, de coabitarea „a două concepții despre lume, una proclamată prin vorbe și cealaltă manifestîndu-se în acțiunea efectivă”, adică geneza conștiinței contradictorii, poartă în germene posibilitatea agravării contradicțiilor sociale existente (Cf. A. Gramsci *op. cit.*, p. 24).

⁶ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 25 (v. și A. Gramsci, *Ecrits Politiques*, I, Paris, Edit. Gallimard 1974, p. 112; M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Paris, Ed. du Seuil, 1974, p. 11).

⁷ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 149.

⁸ *Ibidem*, p. 148.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Prin analogie cu N. Machiavelli, care vedea în persoana „Principelui” pe acel „conducător” care știe ce vrea și cum să obțină ce vrea, știe să unească masele și „să le convingă să-l accepte cu entuziasm”, Gramsci denumește „Principe modern” nu pe un „erou personal”, ci Partidul politic al clasei muncitoare, care-și propune „reformarea morală și intelectuală” a societății în toate compartimentele ei (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 140, 150, 206).

¹¹ „Übergeifend” în lexiconul hegeliano-marxist.

¹² Cf. V. Gerratana, *Un pensatore rivoluzionario*, „Rinascita”, ed. cit., p. 23.

de organizații care se numesc revoluționare. *Revoluția proletară este un proces istoric îndelungat* („lunghissimo processo storico”) de transformare a mentalităților și a realității, și nu un obiectiv „sanctificat” care ar trebui îndeplinit cu orice preț, chiar dacă este extrinsec nevoilor societății¹².

Gramsci a avut deci întotdeauna în vedere faptul că orice catharsis social nu este un simplu act determinist și nici o rezultantă mecanică a unei crize economice, ci o *acțiune umană colectivă în condiții istorice specifice*. Cu alte cuvinte, „o idee (oricât de avansată ar fi ea — n.n.) se realizează nu în măsura în care ea este coerentă cu adevărul pur, ca umanitatea pură (care nu există decât ca program, ca scop etic general al oamenilor), ci în măsura în care se găsește în realitatea economică justificarea sa, instrumentul care-i permite afirmarea”¹³. Gramsci respinge orice concepții liniare, uniformizante despre dezvoltarea istorică, orice tendințe, chiar implicite, de a găsi o matrice matematică a istoriei și a dezvoltării universale, fiind convins că în viața reală nu se pot găsi niciodată condiții identice, ci doar condiții asemănătoare în general, grație tocmai oamenilor dotați cu voință, care sînt chiar ei purtătorii condițiilor istorice¹⁴. De aceea, în scrierile gramsciene, ca și în activitatea sa de militant și apoi de conducător politic, revine în permanență, sub o formă sau alta, ideea că, „în realitate se poate prevedea în mod științific” doar lupta, nu momentele ei concrete, care nu pot să nu fie rezultatul unor forțe contrastante, în continuă mișcare, forțe ce nu pot fi reduse la o cantitate fixă, deoarece în ele cantitatea devine neconținut calitate”¹⁵. Și subliniind limitele obiective privind corectitudinea oricărei previziuni politice („ca expresia abstractă a unui efort pe care-l facem, ca modul practic de a crea o voință colectivă”), Gramsci afirma categoric: „Cunoaștem ceea ce a fost sau ceea ce este, nu ceea ce va fi, care e un „non existent” și deci prin definiție incognoscibil”¹⁶.

Aspecte istorice și semnificații ale „hegemoniei”

Întreaga concepție gramsciană despre știința politică și activitatea concretă a Principelui modern în sistemul „societate civilă” — „societate politică”¹⁷ în vederea îndeplinirii revoluției sociale este sugestiv ilustrată de semnificațiile conceptului de „hegemonie”. Esența acestei noțiuni¹⁸ este legată de capacitatea unui grup social (unei clase) de a elabora o concepție coerentă și superioară despre lume care, prin atracția exercitată asupra majorității populației, să capete treptat valori și valențe universale. Conceptul de „hegemonie” presupune elaborarea de către forțele revoluționare a unui suport filozofic critic — expresie teoretică a realității dialectice, care să înlocuiască treptat „simțul comun”¹⁹ produs de ideologia instituționalizată²⁰.

¹² V. Gerratana, *Ibidem*, Gramsci își argumentează această poziție astfel: dacă societatea are nevoie de revoluție doar pentru a distruge mecanismele perimate ale puterii și pentru a dizolva vechile relații sociale, înseamnă că acest act politic ar trebui să genereze ex novo, prin procese spontane, noile resorturi ale puterii și noile raporturi sociale.

¹³ A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 146.

¹⁴ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 96.

¹⁵ *Ibidem*, p. 104 (subl. ns.).

¹⁶ *Ibidem* (v. și *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 136).

¹⁷ Disocierea metodologică la nivelul suprastructural al statului burghez în: „societatea civilă” pe de o parte (adică rețeaua complexă de condiționări morale, ideologice și culturale: instituții de învățămînt, de cultură, de difuzare a ideologiei, a informațiilor, sistemul parlamentar etc.) și „societatea politică” pe de altă parte (adică statul propriu-zis, cu aparatul său de constrîngere: sistemul juridic, poliția, armata) pune în evidență articularea complexă, dar și independentă, în raport cu baza economică, a formelor conștiinței sociale, a instituțiilor și organizațiilor culturale și ideologice, (v. K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 27, București, Edit. politică, 1966, p. 429; A. Gramsci, *op. cit.*, p. 191—197).

¹⁸ V. A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 76, 365; *Opere alese*, ed. cit., p. 31, 52, 57, 61, 79, 85, 171.

¹⁹ Concepția despre lume, absorbită necritic de către diferite medii sociale. „Simțul comun” (conștiința comună) este „folclorul filozofiei”, „filozofia nefilozofilor”, avînd trăsăturile unei credințe, adică un caracter irațional (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 24—39D; Grisoni, R. Maggiori, *Lire Gramsci*, ed. cit., p. 253—256). Gramsci remarcă că „... în mase, ca atare, filozofia nu poate fi trăită decât ca o credință” (*op. cit.*, p. 35).

²⁰ Concepția despre lume a clasei dominante (aflată la putere) este absorbită în general, necritic de mase, tinzînd „să devină simț comun al unui mediu fie și restrîns (al tuturor intelectualilor)”, *Op. cit.*, p. 28.

Cu alte cuvinte, dobândirea „hegemoniei” în societate înseamnă asumarea — prin consimțământul activ al maselor — a „conducerii intelectuale și morale”, adică demonstrarea *în fapt* a superiorității alternativei de civilizație propuse în locul celei existente.

Esența conceptului „hegemonie” utilizat de Gramsci izvorăște din convingerea sa, argumentată istoric, că o clasă poate deveni „hegemonică” (conducătoare) în sfera ideologică, adică în cadrul „societății civile”, chiar înainte de faza revoluționară propriu-zisă de cucerire a „societății politice”. Altfel spus, o clasă poate câștiga bătălia pentru cucerirea conștiințelor cetățenilor și deveni astfel „hegemonică”, chiar înainte de a deveni „dominantă”²¹, prin formarea — pe baza propriei viziuni asupra lumii, a alternativei sale sociale, cu soluții viabile a problemelor socio-economice ale țării — a unui consens activ al maselor, a unei voințe colective²², național-populare²³. Reciproca este de asemenea valabilă: un grup social „dominant” (aflat la putere) nu devine — și nu rămâne conducător decât în măsura în care parvine prin intermediul intelectualilor săi „organici”²⁴ să cucerească conștiințele oamenilor, adică să-și exercite hegemonia asupra societății în totalitatea ei²⁵.

O astfel de capacitate de a forma o voință național-populară în faza pre-revoluționară și de a organiza consimțământul activ al cetățenilor în perioada post-revoluționară a fost demonstrată de către burghezia franceză. Revoluția franceză de la 1789 nu a fost o simplă acțiune militară; acest act al înfringerii clasei conducătoare „tradiționale” (aristocrația) a fost minuțios pregătit de burghezie în decursul secolului luminismului, prin propagarea propriei sale concepții ideologice, devenită „național-populară”. Răspîndindu-se în toate colțurile Franței, această nouă viziune a lumii, superioară celei a aristocrației, a schimbat mentalitățile și modul de a gândi al oamenilor, punând astfel bazele cuceririi „societății politice” de către noua clasă în ascensiune, adică de către noul „bloc istoric”²⁶. În decursul perioadei dintre 1789 și Comuna din Paris (1871), clasa devenită hegemonică prin actul revoluționar de la 1789 și-a demonstrat vitalitatea istorică atât față de reprezentanții unei societăți perimate (aristocrația) care au fost eliminați progresiv, cât și față de cei ce considerau ca fiind deja depășite noile structuri sociale cristalizate după 1789. În această perioadă, noua clasă dominantă a învățat să utilizeze abil — și a știut să îmbogățească — arsenalul instrumentelor „societății civile” în vederea atenuării și prevenirii contradicțiilor sociale, căutînd totodată în cazul fiecărei situații explozive soluții de compromis, care să evite opoziția dintre „societatea civilă” și „societatea politică”²⁷.

Recurgerea la analogii istorice constituie pentru Gramsci un suport în analiza specificului țărilor capitaliste dezvoltate, unde „societatea civilă” a devenit o structură extrem de complexă și rezistentă față de „irupțiile” catastrofale ale elementului economic imediat (crize, de-

²¹ O clasă „dominantă” în societate, dacă nu este și „hegemonică”, este nevoită să recurgă la constrângere (pirghile „societății politice”) pentru a se menține la putere.

²² *Op. cit.*, p. 136. Or, în sens marxist, „voință înseamnă conștiința scopului, ceea ce îi dă rîndu-i semnificația noțiunea exactă a propriilor posibilități și mijloace de care se dispune pentru a le exprima în acțiune” (Gramsci, *Œuvres*, ed. cit., p. 148).

²³ *Op. cit.*, p. 136—137.

²⁴ În concepția lui Gramsci nu există neintelectuali, ci numai oameni care ocupă (sau nu) în societate funcții de „intelectual”. În vederea cuceririi hegemoniei ideologice în societate, fiecare grup social elaborează prin intermediul „intelectualilor săi organici” propria viziune asupra lumii. Acest proces de elaborare a noului concept despre lume este în sine un mod de formare a intelectualilor „organici” legați de clasă în ascensiune pe scena istoriei (A. Gramsci, *op. cit.*, p. 241—248).

²⁵ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 46.

²⁶ Cf. A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 76; *Œuvres Choïsies*, Paris, Ed. Sociales, 1959, p. 344; *Opere alese*, ed. cit., p. 58, 142.

²⁷ *Œuvres Choïsies*, ed. cit., p. 247, 252—253, 255—260; D. Grisoni, R. Maggiori, *op. cit.*, p. 164—167; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 177—180. Se poate ajunge la un conflict între cele două „societăți” atunci cînd grupul social care se opune clasei dominante reușește să cucerească hegemonia ideologică în societate, adică o serie de poziții cheie în „tranșeele” societății civile. Atunci cînd însăși mecanismele puterii sale hegemonice (în „societatea civilă”) sînt amenințate, burghezia poate încerca să restabilească echilibrul dintre cele două „societăți” prin mijloace politice. În acest caz, ruptura dintre cele două „societăți” devine ireconciliabilă, întrucît mijloacele extreme ale „societății politice” sînt în contradicție flagrantă cu ideile vehiculate de „societatea civilă” burgheză. (cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 162—178; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 179; D. Grisoni, R. Maggiori, *Ibidem*; A. Silard, *La Philosophie de l'histoire dans l'oeuvre d'Antonio Gramsci*, „Revue Roumaine d'histoire”, 3, 1978, p. 492.

presiuni etc.)²⁸, acționind ca un zid de apărare — format de „soliditatea credințelor populare”²⁹ a ordinii sociale existente în stat. Într-un asemenea tip de societate (cu diferențieri inerente de la o țară la alta), exercitarea puterii de către clasa dominantă (burghezie) este expresia clocventă a științei și artei echilibrului dintre momentul forței, al constrîngerii (utilizarea pirghilor „societății politice”), care exprimă supremația sa efectivă în stat („dominația” sa) și aspectele pozitive ale „conducerii intelectuale și morale”, adică căile concrete de organizare a consimțămîntului activ al cetățenilor prin mijloacele „societății civile”³⁰. Astfel burghezia își exercită puterea în stat, independent de compromisurile sale cu alte grupuri sociale, nu numai prin mijloace de constrîngere, ci și prin crearea ambianței ideologice-culturale care să asigure recunoașterea legitimității dominației sale politice chiar de către grupurile sociale dominante. Puterea reală a burgheziei în țări cu suprastructuri dezvoltate și ramificate nu este deci numai expresia raporturilor economice dominante, ci și relativei independențe a politicului față de economie, bazată la rîndu-i pe vehicularea și inocularea unor valori etice la scară de masă, avînd drept scop educația cetățenilor într-un spirit, adesea contrar propriilor interese fundamentale. Datorită acestui specific, în anumite situații cînd acțiunea politică a maselor a găsit condițiile obiective pentru a se opune eficient puterii dominante și de a impune schimbări radicale în societate, modul propriu de gîndire al oamenilor (factor subiectiv), fiind marcat de gîndirea și concepțiile forțelor politice adverse, a determinat ca în momentele de criză, de opoziție fătîșă și polarizare a forțelor politice, acțiunile majorității populației să coincidă cu interesele puterii³¹. În cazurile limită însă, marea burghezie nu a pregetat să utilizeze toate instrumentele „societății politice”, să recurgă la diferite forme de „cesarism”, inclusiv la ipostaza sa extremă: fascismul³². Aceste analize istorice concrete, care înglobează și experiențele revoluționare³³ de după 1917 au validat concluzia că, în țări cu suprastructuri hipertrofiate orice tentativă de a declanșa o revoluție, fără o pregătire prealabilă a „terenului ideologic”, se poate transforma în aventură blanquistă. Transpusă în știința politică, această concluzie implică următoarea premisă metodologică: lupta contra „societății politice” burgheze nu trebuie declanșată atunci cînd clasa care vizează cucerirea puterii nu este suficient de matură pentru această sarcină, adică atunci cînd acest „grup social” nu a reușit încă să se impună în ochii majorității populației ca purtătoarea *unicei* alternative viabile pentru revitalizarea vieții socio-politice a țării și nu și-a asigurat sistemul de alianțe — rezultat al superiorității efective a viziunii sale asupra lumii — necesar soluționării viabile a problemelor socio-economice. Altfel spus, lupta pentru puterea politică nu poate fi încununată de o victorie ireversibilă, dacă ea este inițiată și dusă de către o clasă care *obiectiv* nu este matură pentru a conduce statul.

Consens și dominație

Procesul de cîștigare a hegemoniei ideologice înainte de actul revoluționar de preluare a puterii în stat apare astfel ca o luptă continuă, migăloasă, perseverentă și de durată, utilizînd forme diverse, în vederea ralierei ideologice și educării maselor, ceea ce creează condițiile *necesare*

²⁸ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 183, 66.

²⁹ Gramsci avansează implicit „criteriul” metodologic fundamental pentru analiza mecanismului politic de guvernare a unei clase: „... Supremația unui grup social se manifestă în două feluri, ca „dominație” și ca „conducere intelectuală și morală”. Un grup social domină grupurile adverse... și conduce grupurile care-i sînt înrudite sau aliate (subl. ns.). *Op. cit.*, p. 228.

³⁰ v. în detaliu: A. Gramsci, *Opere alese*, p. 171, 188. M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 163—166; A. Silard, *Corelația structură-suprastructură în cîmpul cunoașterii și al praxisului uman: obiectiv și subiectiv în epoca contemporană*, în „Corelația dintre infrastructură, structură și suprastructură societății socialiste din România în condițiile RST”, București, Edit. politică, 1978, p. 383—391.

³¹ Cesarismul, ca soluție politică „de arbitraj” se poate impune într-o situație polarizată și tensionată, „printr-o mare personalitate istorică”, fie printr-o organizație sau o coaliție de forțe politice (A. Gramsci, *Œuvres Choïsies*, p. 255). Gramsci se referă în special la „cesarismul” regresiv, represiv (v. A. Gramsci, *Scritti Politici*, Roma, Edit. Riuniti, 1967, p. 375, 377, 389; *Socialismo e Fascismo*, Torino, Edit. Einaudi, 1965, p. 12; *Opere alese*, p. 173; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 71—75; D. Grisoni, R. Maggiori, *op. cit.*, p. 114—123; A. Silard, *Actualitatea gîndirii politice a lui Antonio Gramsci: Analiza fenomenului fascist*, „Viitorul social”, VI, nr. 3, 1977, p. 524—532).

³² Eșecul revoluțiilor socialiste în Germania (1918—19), Ungaria (1919), urmat de reacția violentă a burgheziei, care în țări ca Ungaria, Italia, iar apoi în Germania a luat forma fascismului.

pentru încheierea unor alianțe stabile (voință colectivă permanentă) în vederea materializării alternativei sociale propusă de clasa în ascensiune, Gramsci ridică însă funcția hegemonică a unei clase la rangul de condiție și moment indispensabil al întregului proces revoluționar, atributul esențial care caracterizează nu numai etapele cuceririi, dar și al exercitării puterii³³. Astfel, în concepția sa, formarea și omogenizarea ideologică — înainte de revoluție — a unei largi alianțe de forțe sociale, convinse de necesitatea unei „reformări intelectuale și morale a societății”³⁴, asigură victoriei politice valența de consens, ceea ce permite ca — după răsturnarea politică — să se pună accentul pe aspectele „pozitive” ale hegemoniei, adică pe „conducere” și nu pe „dominație”. În acest punct nodal se găsește legătura dialectică între cele două faze ale luptei: pentru și prin „societatea politică”, adică semnificația principală conferită de Gramsci conceptului de „hegemonie”: „Un grup social poate și chiar trebuie să fie conducător înainte de a cuceri puterea guvernamentală (și aceasta e una din principalele condiții ale însăși cuceririi puterii); apoi, în momentul când el exercită puterea și chiar o ține ferm în mână, el devine dominant, dar trebuie să continue să fie grupul „conducător”³⁵. În această formulare se regăsește corelația organică dintre mijloace (tactică) și scop (strategie): răsturnarea socială nu apare în nici un moment ca rezultat al unei doctrine implantate „din afară”, extrinsecă necesităților reale ale societății, ci este un autentic imperativ al momentului istoric, încununarea politică a unui imens patrimoniu moral, ideologic și cultural al maselor, adică o acțiune politică dictată de istorie prin intermediul filozofiei. Însăși revoluția nu se rezumă doar la cucerirea puterii politice printr-o acțiune de tip militar, ci constituie o luptă continuă prin și pentru hegemonie — singura modalitate de legitimizare a catharsis-ului social produs și de menținere a puterii în condiții conforme cu principiile proclamate ale socialismului.

Gramsci nu a revendicat niciodată „paternitatea” absolută a acestei semnificații a conceptului de „hegemonie”, care ulterior i-a fost atribuită³⁶. Dovadă grăitoare în acest sens este faptul că el revine de mai multe ori în „Cafete” asupra „aportului teoretic al lui Ilie” la „filozofia praxisului”: dezvoltarea „principiului teoretic-practic al hegemoniei”³⁷, recunoscând implicit importanța tezei leniniste potrivit căreia nu în violență și constrângere rezidă esența noul orinduirii sociale. Originalitatea și viabilitatea concepției gramsciene despre „hegemonie” rezidă în refuzul său de a concepe componentele politică, ideologică, economică și culturală pentru înnoiri sociale ca generalități abstracte, ci întotdeauna legate de o realitate istorică națională³⁸. Insistând asupra unității dialectice a semnificațiilor politică și culturală a conceptului de „hegemonie”, asupra identității propriului său concept cu cel gândit de Lenin atunci când se referea la „dictatura proletariatului”, Gramsci nu a pus niciodată problema primatului „societății civile” asupra celei „politice” ca o problemă în sine, ci a indicat doar că, în funcție de condițiile concrete ale fiecărei țări³⁹, lupta politică poate lua forma bătăliei pentru cistigare „conducerii intelectuale și morale” în societate. Cu alte cuvinte, în funcție de condițiile istorice concrete ale fiecărei țări, atât componenta ideologico-culturală, cât și cea politică, pot avea primordialitate la un moment dat.

Pentru Gramsci — martor (și victimă) a ascensiunii fascismului în propria țară, ca și în alte țări europene civilizate, unde masele au fost atrase de lozincile fasciste, terenul principal al confruntărilor cu „casta guvernamentală” se situează în domeniul „societății civile”. Acest primat al „societății civile” decurge din analiza sa complexă care demonstrează — cu exemple istorice recente — că revoluția socialistă în țări cu suprastructuri hipertrofiate nu constituie o rezultantă mecanică a unei crize economice și nu poate să însemne „instaurarea” unei orinduirii, căreia cetățenii îi sînt ostili. În concepția gramsciană, criza cu deznodămint revoluționar se situează în principal la nivelul „hegemoniei”, fiind o „criză de autoritate”⁴⁰, însă o astfel de criză cuprinde treptat întregul „bloc istoric”, adică infrastructura și suprastructura.

³³ cf. M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 166; E. Hobsbawm, *La scienza politica*, în „Rinascita”, nr. cit. p. 19.

³⁴ cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 58.

³⁵ *Ibidem*, p. 228 (subl. ns.).

³⁶ v. H. Portelli, *Gramsci et le bloc historique*, Paris, P.U.F., 1972, p. 68; J. M. Plotte, *La pensée politique de Gramsci*, Paris, Ed. Anthropos, 1970, p. 126 s.a.

³⁷ Lenin.

³⁸ A. Gramsci, *op. cit.*, p. 57—58.

³⁹ A. Gramsci, *Serieri alese*, București Edit. Univers, 1973, p. 190—202.

⁴⁰ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 190—191.

⁴¹ *Ibidem*, p. 172.

Gramsci însuși este extrem de precaut în ceea ce privește absolutizarea aspectelor constructive ale crizei de hegemonie. Astfel, el nota că „criza de autoritate” a statului în ansamblul său, explicabilă prin eșuarea unor principii politice și valori morale tradiționale, nu înseamnă întotdeauna că societatea se află în pragul unor schimbări structurale iminente. Criza însăși poate să nu fie „organică”, ci conjuncturală, datorată unor erori de calcul momentane ale unor reprezentanți ai castei guvernamentale, greșeli care sînt corectate în procesul desfășurării evenimentelor⁴¹. Dealtfel, o criză de hegemonie, oricît de profundă, nu constituie o garanție împotriva încercărilor clasei conducătoare tradiționale de a face totul pentru a recupera terenul pierdut, și de a recurge la toate mijloacele pentru a se menține la putere. În pofida „separării puterilor” și a „hegemoniei civile” în cadrul statului burghez parlamentar nu trebuie exclusă — în cazul „destabilizării” autorității de stat — posibilitatea „irupției forțelor militare regulate... pe scena politică”, căci „elementul militar e rezerva permanentă a ordinii și conservării, e forța politică operind... atunci cînd „legalitatea” e în primejdie”⁴².

Astfel, dacă criza de hegemonie poate constitui preludivul pentru o înnoire a societății, ea nu conduce univoc la triumful forțelor sociale progresiste. Așa cum a demonstrat istoria, „criza de autoritate” poate conduce la diferite variante de „cesarism” inclusiv la întărirea forțelor adevrate ale măsurilor extraparlamentare care, restaurînd „autoritatea” prin mijloace totalitare, distrug în fapt principiile și instituțiile statului burghez parlamentar⁴³. Deci, în cazul eroziunii consensului (și prăbușirea „principiului autorității” este în acest sens simptomul cel mai evident) situația tulbură și tensionată care rezultă poate pregăti terenul pentru o tranziție de la hegemonie la dominație (inclusiv prin apariția unui „conducător harismatic”), adică spre lichidarea a înseși mecanismelor puterii hegemonice a burgheziei care asiguraseră consimțămîntul activ al cetățenilor față de ordinea socială existentă în stat.

Din activitatea teoretico-practică a lui Gramsci, rezultă fără tăgadă că dobîndirea hegemoniei ideologice de către Partidul revoluționar este o condiție necesară, dar nu și suficientă pentru cucerirea⁴⁴ și exercitarea puterii de stat. Altfel spus, fără „conducerea politică” efectivă („societatea politică”), hegemonia ideologică nu poate fi exercitată plenar în societate; și invers, fără „conducere culturală”, fără consensul maselor, adică fără consimțămîntul activ al cetățenilor, accentuarea inevitabilă a „dominației”, chiar dacă nu periclitează puterea politică, nu poate decît să frîneze la un moment dat dezvoltarea social-economică și să îndepărteze momentul atingerii scopului noii societăți: „posibilitatea realizării integrale a personalității umane, acordată tuturor cetățenilor”⁴⁵.

Analogii militare

Utilizînd paralela dintre luptele militare (război) și cele de clasă la care au recurs atît Marx și Engels, cit și Lenin, sub influența lui von Clausewitz, Gramsci desemnează uriașă muncă ideologică, politică și culturală, efectuată de Partidul revoluționar în vederea maturizării și catalizării conflictelor de clasă, cu termenul generic de „război de poziții”. Dacă principala tipologie a „războiului de mișcare” este înfruntarea directă (militară) pentru putere, cum a fost cazul în Rusia în 1917, denumirea de „război de poziții” simbolizează tactica Partidului atunci cînd lupta deschisă nu este posibilă (de exemplu, în perioada dictaturii fasciste), fie atunci cînd

⁴¹ Cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 169—178; *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 287. Gramsci nota că o „criză de autoritate” se caracterizează și prin situații tulburi „morbide”, printr-o stare de confuzie, incertitudini și nervozitate politică (și „la acest proces contribuie teoreticienii-filozofi, ziariștii, partidele politice”), prin descompunerea organismelor la nivel statal („difficultate crescîndă de a forma guvernele și... instabilitate crescîndă a acestor guverne înseși”). O atare criză se caracterizează printr-un climat politic tensionat, prin disensiuni între partide și în interiorul fiecărui partid, prin acțiuni de culise menite să restabilească autoritatea și credibilitatea puterii (Cf. *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 287—288).

⁴² *Opere alese*, ed. cit., p. 176.

⁴³ Cf. *Œuvres choisies*, p. 255—260. Pentru a ieși din „criza de autoritate” se poate recurge la „un guvern de coaliție” care „este primul nivel de cesarism” și „care poate sau nu (subl. ns.) să se dezvolte pînă la gradele cele mai semnificative (... opinia vulgară consideră, dimpotrivă, că guvernele de coaliție sînt cea mai „solidă pavăză” contra cesarismului)”. *Ibid.*, p. 257.

⁴⁴ Tocmai pentru că burghezia poate încerca să recurgă la pirghiile extreme ale statului pentru a-și menține dominația politică.

⁴⁵ A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, p. 101.

este necesară o revoluționare profundă și pe scară largă a conștiințelor tocmai în vederea asigurării — într-o etapă ulterioară — a triumfului definitiv al revoluției socialiste⁴⁶.

Tactica „războiului de poziții” nu înseamnă imobilism politic sau armistițiu social, ci utilizarea unor forme de luptă adaptate momentului concret-istoric, care nu pot fi însă standardizate. De fapt, lupta politică nu se reduce în concepția lui Gramsci numai la tipuri de „războaie de mișcare” sau de „război de poziții”⁴⁷, diversitatea și convertibilitatea formelor de luptă demonstrând că „politica e o activitate științifică care se bazează pe eforturi de imaginație” pe delimitarea științifică a „ceea ce e organic și ceea ce e ocazional” într-un fenomen social, pe o continuă adaptare la mișcarea realului⁴⁸. Maturitatea Partidului, care poate fi judecată prin „ceea ce face el realmente”, ca și prin „ceea ce pregătește el, în ipoteza că va fi nimicit”, rezidă tocmai în adoptarea acelei tactici care înzestrează forțele revoluționare cu instrumente de luptă, deopotrivă de importante și diferențiate, precum și în acea luciditate care-l permite evitarea tuturor provocărilor din partea „castei guvernamentale”, vizind „apariția prematură a forțelor combative... pentru a le identifica și pentru a decapita mișcarea generală”⁴⁹.

Gramsci nu a identificat hegemonia cu consensul electoral, deși fenomenul electoral constituie un barometru sensibil al gradului de hegemonie la care a ajuns un grup social⁵⁰. Raliindu-se concepției potrivit căreia lupta pentru și în parlament trebuie utilizată ca un mijloc pentru cistigarea treptată a hegemoniei, ca o tribună pentru conștientizarea maselor (inclusiv în ceea ce privește caracterul echivoc al democrației electivă), Gramsci menționa că de la cucerirea unor locuri din ce în ce mai numeroase în acest for legislativ, forțele înnoitoare ale societății mai au de parcurs un drum lung, cu greutăți și sinuozități⁵¹ adesea imprevizibile, pentru a-și putea îndeplini integral mandatul încredințat de electorat și a putea utiliza pîrghiile reale ale statului în vederea creării condițiilor indispensabile unei autentice restructurări a societății⁵².

„Socialismul și cultura”

O serie de elemente ale concepției sale despre hegemonie în cîmpul științei politice rămîn astfel în stadiul de ipoteze revoluționare. Istoria ultimelor decenii a validat însă, uneori indirect, teza privind necesitatea cistigării hegemoniei ideologice de către forțele revoluționare înaintea preluării puterii de stat, ca și a ralierei tuturor forțelor democratice pentru a bara calea fascismului. Rămîn de o actualitate stringentă analizele sale privind raportul național-internațional⁵³, apelurile de evitare a sacrificiilor inutile în lupta politică⁵⁴, avertizările sale privind consecințele substituirii analizei științifice a raporturilor de forțe cu propriile deziderate⁵⁵.

Caracteristic pentru activitatea lui Gramsci a fost concordanța dintre vorbe și fapte, dintre gîndirea și „politica” sa. În această corespondență liniară dintre principii și acțiuni con-

⁴⁶ A. Gramsci, *Socialismo e fascismo*, Torino, Ed. Einaudi, 1965; F. Spriano, *Storia del PCI*, Torino, Ed. Einaudi, II, p. 265, 275—286; III, p. 150; G. Fiori, *Vita di Antonio Gramsci*, Bari, Ed. Laterza, 1965, p. 290—298; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 98—102.

⁴⁷ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 178.

⁴⁸ *Écrits Politiques*, p. 115; *Opere alese*, p. 164.

⁴⁹ *Opere alese*, ed. cit., p. 155, 179.

⁵⁰ Tactica „războiului de poziții” nu poate fi confundată cu lupta parlamentară (mai ales în cazul unei dictaturi fasciste), însă ea cuprinde și acest moment, ca și toate posibilitățile create de reformele și transformările statului burghez parlamentar, efectuate adesea sub presiunea forțelor înnoitoare ale societății.

⁵¹ Inclusiv fluctuațiile preferințelor — de la o legislatură la alta — a masei electorale.

⁵² A. Gramsci, *Scritti Politici*, ed. cit., p. 383—384; *Passato e presente*, Torino, Ed. Einaudi, 1952, p. 68, 158, 159; *Socialismo e fascismo*, ed. cit., p. 178—184; H. Portelli, *Gramsci et les élections*, in „Les Temps Modernes”, 1975, nr. 343, p. 999—1014; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 169—171.

⁵³ A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 190—191; 150—162. Al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Italian, București, Edit. politică, 1975, p. 171, 180—183; V. Gerratanà, *op. cit.*, p. 22—25; E. Hobsbawm, *op. cit.*

⁵⁴ „... cea mai mare parte din dezastrele colective (politice) se produc pentru că nu s-a încercat evitarea sacrificiilor inutile, sau nu s-a ținut seama de sacrificiile altora...” (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 149).

⁵⁵ Cf. A. Gramsci, *op. cit.*, p. 164—165.

crete se înscrie și efortul său personal de a pune în practică teoria privind necesitatea cîștigării hegemoniei în societate prin lupta cultural-ideologică, prin educația maselor. Fiind convins că esența problemei hegemonice rezidă în dobîndirea capacităților reale a clasei revoluționare de a guverna, de a deveni conducătoare în societate, adică de a-și asigura consimțămîntul activ al cetățenilor, Gramsci a inițiat bătălia pentru o „reformare” a societății italiene prin educația maselor, încă în perioada de debut a săptămînalului „Ordine Nuovo”⁵⁶. Simultanitatea, într-o perioadă de cîteva luni, a activității grupului „Ordine Nuovo” și a „Consiliilor muncitorești”⁵⁷ a constituit o experiență istorică inedită care, în pofida succesului său limitat în Italia anului 1919, se va regăsi — și va fi mereu prezentă — în activitatea lui Gramsci după formarea P.C.I. (ianuarie 1921), precum și în „Caiete”.

Lupta a fost dusă de Gramsci și în interiorul propriilor „tranșee”, el a fost neîndurător cu toți cei ce refuzau să admită capacitatea clasei muncitoare de a se ridica la nivelul viziunii superioare asupra lumii, cu cei ce negau aptitudinea muncitorilor de a înțelege și de a-și însuși problemele științei și culturii. Efortul său personal de a pune accentul pe o revoluție culturală a clasei muncitoare, pe o reformare radicală a mentalităților care „să însoțească și să provoace revoluția politică”⁵⁸, adică corelarea gradului de emancipare politică a muncitorilor cu nivelul lor cultural, educațional și ideologic, și-a găsit expresia în caracterul integral (politic-economic, cultural și ideologic) al luptei duse de P.C.I. pentru transformarea clasei muncitoare în exponenta autentică a aspirațiilor maselor largi a cetățenilor, prin demonstrarea în fapt a capacității sale de a imprima un nou suflu „intelectual și moral” în societate.

Nicăieri în activitatea teoretico-practică a lui Gramsci, Partidul și clasa muncitoare nu constituie entități distincte de popor și juxtapuse acestuia, ci dimpotrivă, sînt părți organice integrate în națiune, motorul ei spiritual, sursa de idei și acțiuni innoitoare. Această abordare explică de ce în concepția gramsciană răsturnarea praxisului nu înseamnă o simplă lovitură de stat militară sau o „revoluție pasivă”⁵⁹, efectuată de și pentru o „elită”, ci constituie răbufnirea unui potențial revoluționar acumulat al maselor, împlinirea firească — prin aportul conștiințelor — a tendinței irezistibile de „reformare intelectuală și morală” a societății, adică este un act social necesar pentru popor și implementat de popor. Esența activității politice gramsciene este astfel marcată de conceperea luptei pentru și prin putere ca un continuum: modul în care este pregătită și infaptuită revoluția determină într-o măsură considerabilă evoluția ulterioară a societății. Problema-cheie a întregului efort teoretico-practic gramscian poate fi în consecință formulată astfel: pe ce teren, cum și cu cine se va edifica noua civilizație.

Preocuparea lui Gramsci pentru esența noul orinduirii s-a identificat cu lupta sa pentru un centralism „organic” (democratic) eficace, pentru o autentică democrație internă în viața de partid ca o prefigurare a întregii vieți sociale în cadrul noul societăți. Partidul este și rămîne „expresia integrală a rațiunii”⁶⁰ tocmai prin capacitatea sa de a sintetiza toate părerile (printr-o „fuziune a spiritelor și voințelor”), adevărul fiecăruia, într-un singur adevăr, complex, care trebuie să rezulte din dezbateri.

Gramsci nu s-a îndepărtat niciodată de la aceste principii proclamate încă în tinerete, fiind deosebit de intransigent atunci cînd se punea în practică problema toleranței în dezbateri. Chiar în cursul anilor dificili pentru P.C.I., pentru mișcarea comunistă și muncitorească internațională, el nu a încetat să considere confruntarea de opinii, atît în cadrul P.C.I., cît și între partide, ca inevitabilă și chiar necesară în căutarea colectivă a adevărului autentic. El considera că viața însăși elimină părerile eronate și că în timpul dezbaterilor, toleranța și raționamentul lucid trebuie utilizate în vederea obținerii unei umanități fără constrîngere. Gramsci s-a pronunțat în repetate rînduri contra violenței în dezbateri, considerînd că această cale aduce pre-

⁵⁶ Cf. A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 368—377; *Opere alese*, ed. cit., p. 245; P. Togliatti, *Antonio Gramsci*, Roma, Ed. Riuniti, 1967; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 60—66, 221—224; P. Spriano, *Gramsci e l'Ordine Nuovo*, Roma, Ed. Riuniti, 1965.

⁵⁷ Cf. A. Gramsci, *Œuvres Politiques*, ed. cit., p. 278, 317, 327, 332, 346, 368; D. Grisoni, R. Maggiori, *op. cit.*, p. 73—82; J. M. Plotte, *op. cit.*, p. 259; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, 60, 77.

⁵⁸ P. Spriano, *Gramsci e l'Ordine Nuovo*, Roma, Ed. Riuniti, 1965, p. 148.

⁵⁹ Terminologia împrumutată de Gramsci de la istoricul V. Cuoco, semnificînd o revoluție infaptuită fără participarea maselor sau un regim instaurat — pentru o elită — de către forțe externe (cum a fost cazul armatelor napoleoniene), v. A. Gramsci, *Opere alese*, p. 203 (*Œuvres choisies*, p. 345, 268—272. Referindu-se la politica Partidului în confruntările de clasă, Gramsci sublinia că „trebuie să evităm pînă și aparența „justificată” că facem jocul cuiva, în special dacă acel cineva e un stat străin; nimeni nu poate evita ca mai t  rziu să se facă specula  ii în jurul acestui fapt” (*Opere alese*, ed. cit., p. 157).

⁶⁰ *Œuvres Politiques*, p. 132—134.

judiciul luptei pentru socialism, imaginii despre noua orînduire socială⁶¹. Această atitudine profund consecventă a fost rezumată de Gramsci în „Caiele” prin aserțiunea că „în politica de masă, a spune adevărul e o necesitate politică”⁶².

Locul întregului efort teoretico-practic întreprins de Gramsci se află în raportul organic conducători-Partid-mase-națiune. Favorabil nu numai valorilor tradiționale ale democrației ci și — în special — practicii democratice *efective*, Gramsci a direcționat activitatea Principelui modern pe relevarea capacității reale a indivizilor de a se autoconduce, de a lua parte la formularea și implementarea deciziilor, la controlul tuturor instanțelor. În viziunea sa, întreaga națiune are chiar *datoria* de a nu fi ignorantă și indiferentă : pentru ca fiecare om să se poată realiza plenar în cadrul civilizației socialiste, ei trebuie să fie capabili de a controla competent și efectiv tot ceea ce se efectuează în numele lor. Problema educației și nivelului cultural al maselor capătă astfel dimensiunile unei probleme de libertate, de emancipare politică⁶³.

Nu este deci întâmplător faptul că semnificația conceptului de „hegemonie” apare pentru prima oară în articolul „Socialismul și cultura” publicat în 1916; pentru Gramsci, cucerirea hegemoniei înseamnă conștiința unității morale la scară națională, bazată pe cultură și nu pe „o evoluție spontană și naturală”⁶⁴. Relația indisolubilă „socialism-cultură” apare, astfel, ca o constantă a gândirii politice gramsciene, care nu s-a supus fluctuațiilor conjuncturii politice.

Calea preconizată și urmată de Gramsci: de a întemeia revoluția politică pe o radicalizare a conștiințelor și pe o revoluționare a mentalităților, este indisolubil legată de istoria națională, precum și de concepția *integrală* asupra societății socialiste, care derivă din însăși esența filozofiei praxisului. Prin prisma actualității crescînde a componentelor culturală și ideologică a luptei pentru înnoiri sociale, pentru socialism, Gramsci apare retrospectiv ca: prima deschidere creatoare — spre problematica „reformării intelectuale și morale” a societății — a mișcărilor revoluționare din Italia, în efortul ei de a crea o conștiință unitară și radicală, o voință colectivă național-populară *permanentă*, cu toate implicațiile și consecințele sale politice, filozofice, ideologice și culturale.

⁶¹ cf. P. Spriano, *Storia del PCI*, II, ed. cit., p. 278-279; M. A. Macciocchi, *op. cit.*, p. 375, 191, 103.

⁶² A. Gramsci, *Passato e presente*, ed. cit., p. 53.

⁶⁵ N. Badaloni, *Democrazia e rivoluzione*, in „Rinascita”, nr. cit., p. 14—17.

⁶⁴ cf. A. Gramsci, *Écrits Politiques*, ed. cit., p. 77.